

Ivan Peršić o Stjepanu Radiću: u povodu knjige Kroničarskih spisa Ivana Peršića

BRANKA BOBAN

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica se osvrće na nedavno objavljene kroničarske zapise Ivana Peršića (Državni arhiv u Zagrebu, Dom i svijet, Hrvatski institut za povijest, pr. S. Matković, Zagreb 2002.). Poseban naglasak je stavljen na odnos Peršića prema Stjepanu Radiću, vodećem hrvatskom političaru početkom 20. stoljeća. Kritičkom analizom Peršićevih spisa autorica pokazuje da je njegov opis Radića često puta subjektivan i potaknut tadašnjim političkim sukobima.

Ključne riječi: Ivan Peršić, Stjepan Radić, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevstvo SHS, politički život, političke stranke

Ivan Peršić je bio novinar i političar, jedan od lidera Čiste stranke prava, od 1908. Starčevićeve stranke prava, od 1919. Hrvatske zajednice, te na kraju od 1926. Hrvatske federalističke seljačke stranke, od 1906. bio je i zastupnik Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1919. član Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1920. Zastupstva grada Zagreba, pa je logičan interes za objavljivanje njegovih zapisa. Stjepan Matković je napravio izbor njegovih zapisa koji su ostali neobjavljeni, napisao je dobar pregled njegova života i rada od kraja 19. stoljeća do početka 2. svj. rata. Priredio je i izabranu bibliografiju njegovih radova i povijesne literature o vremenu u kojem je živio i radio. Koristan su dodatak i kazalo imena, popisi novina, banaka i financijskih udruga koji se spominju u spisima, te popis sadašnjih i negdašnjih imena ulica i trgova, kao i popis tuđica i manje poznatih izraza.

Bilo bi korisno da je knjiga opremljena i bilješkama u kojima bi se upozoravalo na kontekst u kome su nastajali spisi, kao i podacima o korektnosti ili nekorektnosti podataka i stajališta autora, iako Matković upozorava na subjektivnost Peršićevih zapisa. No treba priznati da bi to zahtijevalo dodatna, opsežna istraživanja koje prelaze okvir priređivačkog posla.

Stoga namjera ovoga rada nije da u potpunosti iscrpi problematiku odnosa između Peršića i Radića, nego upozori na složenost prilika u kojima su živjeli i djelovali, a i na složenost njihovih odnosa.

Ivan Peršić je vrlo subjektivan u ocjenama, njegove su tvrdnje ponekad netočne i neosnovane, na raznim mjestima i kontradiktorne ili navedene bez konteksta, radi čega se samo na temelju njih može dobiti pogrešna slika o događajima i ličnostima o kojima piše, pa tako i o Radiću. On izostavlja mnoge bitne podatke o sebi i drugima koje bi bacale drukčije svjetlo na na njega i ljude o kojima piše.

Intrigantni su njegovi opisi djetinjstva u kojima vrlo živo prikazuje ambijent u kojem su odrastala djeca iz obitelji sitnih trgovaca, obrtnika i krčmara stare Vlačke i susjednih zagrebačkih ulica podno Gornjega grada u osamdesetim godinama 19. stoljeća. No on i o političarima s kojima se susretao i radio piše češće promatrajući ih iz rakursa njihovih većih ili manjih ljudskih slabosti, ili njegovih trenutnih političkih opredjeljenja, bez nastojanja da i te slabosti promatra kao dio njihovih ličnosti i karaktera koji su imali utjecaja na njihovo djelo, ali koje su oni najčešće svojim djelom zasjenili (Starčević, Radić), jer je još kao učenik naučio da se svrstava za i protiv (pravaše ili druge stranke, a i grupe unutar njih). Svestranije je promatrao jedino ulogu i ličnost Frana Folnegovića. S druge strane prikazao je, bez ikakvih ograda, kako je i sam sudjelovao, umjesto borbom argumenata, u intrigama i fizičkim obračunima s političkim protivnicima.

Još kao učenik srednje škole postao je pristaša Stranke prava na čijem čelu je bio Ante Starčević, koji je formulirao njezin temeljni Credo da Hrvatska ne može ići ni s "Bečom, ni s Peštom", nego da mora postati samostalna država, a onda prihvatio Frankovo i Folnegovićevo stajalište da se treba boriti za ujedinjenje hrvatskih zemalja u jednu državnu jedinicu u sklopu Habsburške monarhije. Slijedeći Franka prihvatio je i njegovo stajalište da saveznike za ostvarenje tog cilja treba tražiti u Beču (nasuprot Folnegovića koji je kontaktirao s upraviteljem Bosne Kallayem i drugim mađarskim političarima, radi čega ga je Peršić u navedenim spisim označio pretečom politike Riječke rezolucije), da bi na kraju sa Starčevićevom strankom prava podržavao politiku Hrvatsko-srpske koalicije u jesen 1918., kada ju je vodio Svetozar Pribićević I kada je djelovala na stvaranje unitarne jugoslavenske države. No nakon njezina stvaranja, u sklopu Hrvatske zajednice, odnosno Hrvatske federalističke seljačke stranke, on je zauzeo stajalište o potrebi federalističkog uređenja jugoslavenske države.

Već od 1894. počeo je surađivati u novinama Stranke prava, da bi kasnije postao profesionalni novinar koji je već krajem 19. stoljeća unosio u politički tisak elemente "žute štampe" (str. 87.), poznat po laganom i živom stilu, ali i izrazito subjektivnim i žestokim napadima na političke protivnike.

Od dva Peršićeva spisa posvećena Radiću i posebne zbirke "dokaza i potvrda" svojih tvrdnji u ta dva spisa, koji se nalaze u Peršićevu fondu u Državnom arhivu grada Zagreba, Matković je objavio samo jedan. No u ovom spisu su iznesene gotovo sve činjenice i tvrdnje o djelovanju i idejama Stjepana Radića, koje se nalaze i u drugom, a mnoge od njih su netočne ili tendenciozno iznesene, pa držim da je potrebno i korisno za historiografiju, odnosno za točnije upoznavanje ličnosti i djela Ivana Peršića i Stjepana

Radića, upozoriti na način na koji Peršić piše o Radiću, na točnost podataka koje donosi o njemu, a na nekoliko mjesta i njegovu bratu Antunu Radiću, dok ću pitanje korektnosti ostaviti čitaocu.

Kako Peršić piše o Radiću i u ostalim objavljenim spisima, on iste događaje spominje više puta, pa ću ih prikazati i komentirati kronološkim redom.

On je započeo bilježiti svoja sjećanja, kako piše Matković, kada je, kako sam piše, njega kao dugogodišnjeg saborskog zastupnika "radićevska haranga za izbora za Konstituantu izbacila iz kolosjeka opće politike, te potisnula na komunalno polje zagrebačke gradske općine", to jest kada je na izborima za konstituantu Radićeva stranka s programom konfederacije i republike dobila preko 50% glasova i mandata u banskoj Hrvatskoj, dok je Hrvatska zajednica s programom federacije povijesnih pokrajina koje su ušle novu državu, uz priznanje monarhije, a čiji kandidat je bio i Peršić, ostala bez mandata.

Dakle, on svoj neuspjeh pravda napadom na Stjepana Radića, a ne objektivnom analizom povijesne situacije koja je dovela do uspjeha Radićeve HPSS i debakla Hrvatske zajednice.

Iako priznaje određene kvalitete Stjepanu Radiću, on ga najčešće napada, a u raznim prilikama njegove iste postupke različito interpretira. Tako je i u slučaju opisa ponašanja Ante Starčevića. On navodi kako je Folnegović zapisao da se Starčević povukao iz politike nakon pogibije Eugena Kvaternika, pa je 1875. odbio da se kandidira na izborima, a nakon njih otklonio ponudu dr. Milana Makanca da preuzme mandat i ide u Sabor "jer narod neće i ne mari onako, kako on za njegovo dobro snuje", te čak izjavio: "I zato, velim vam, kada bi mogao jednim pogledom oka svoga taj narod spasiti, ja ga nebi ni toga pogleda udostojio". Peršić je podsjetio da je slično raspoloženje *Starog* zabilježio i Barčić 1878., a da se još 1892., prema zapisu Stjepana Radića, "vidi na 'Staromu' da se nije posve odrekao svoga teškoga nazora o narodu". Tada njihova svjedočanstva komentira na sljedeći način: "Tko zna za već navedene doživljaje Makanca, Barčića i S. Radića kako je Stari htio sebe isključiti iz daljnega rada za hrvatski narod, kako je i na druge htio djelovati u jednakom smislu, pa se samo tako može protumačiti, da je David Starčević tek 1881. osvanuo na političkom Parnasu, taj će znati i za mogućnost koja je prijetila hrvatskoj stvari, da je ostalo kod odluke Ante Starčevića, kojom je mogao zaraziti i svoju okolinu!" (str. 106.) Ali u spisu *Prilozi za upoznavanje života i rada vodje S. Radića* (str. 227.), on Radića optužuje da je bio "najdrskiji" prema Starčeviću jer je tek deset godina kasnije, tj. 1902. objavio spomenuti razgovor, iako je znao "da je Starom, kad ga je gonio na taj mučni i nezahvalni posao (da list za seljaštvo zaista piše o temama koje zanimaju seljaštvo i na način koji ono može razumjeti), bilo već skoro 70 godina i da je bio od oskudnog života ne samo slab nego i boležljiv, pak je nakon četiri godine i umro".

Peršić je u spisu *Drugi "kip" domovine /1891./* s odobravanjem zabilježio da se i Stjepan Radić kao student prve godine prava živo angažirao agiti-

rajući na naknadnim izborima 1892. u Zagrebu i da je radi toga čak bio pritvoren. U dijelu u kome opisuje nastanak zajedničkog programa Stranke prava i Neodvisne narodne stranke od 1894., on piše da je Radić bio među onim studentima koji su se zalagali za izmirenje Strossmayera i Starčevića i suradnju te dvije stranke, ali da je njegovo angažiranje protiv demonstracija pravaških studenata (koje je koordinirao Peršić) protiv sveuč. prof. Smičiklasa u travnju 1894., radi navodno *izdajničkog* pisma vođi mađarona Crnkoviću (u kome je Smičiklas zapravo od svog školskog kolege tražio da se zauzme za JAZU) pokazalo da se priklonio "obzorašima". (str. 73.)

Iako u tom spisu Peršić priznaje da je Smičiklasu demonstracijama napravljena nepravda, a da je razbijanje prozora na njegovoj kući trebalo među građanstvom produbiti podjelu između pristalica pravaša i neodvišnjaka, on kasnije u spisu posvećenom Radiću sve njegove mladenačke demonstracije proglašava izrazom Radićevih bolesnih ambicija da postane isključivi vođa hrvatskog naroda.

Peršić priznanje da je organizirao ove demonstracije, a navodi i niz drugih akcija koje je vodio ili u njima sudjelovao, a kojima se nitko tko drži do političke korektnosti ne bi hvalio.

Tako je na str. 72.-73. opisao kako je prigodom proslave rođendana Franje Josipa on podijelio dječacima pištaljke i nagovorio ih da zviždanjem onemoguće mađarsku vojnu glazbu koja je na Zrinjevcu svirala, radi čega je, uz njega, njih desetak provelo noć u zatvoru. Opisao je i kako su pristalice Franka, a među njima i on, "pustili glas" da je David Starčević (nakon što je tri godine odsjedio u zatvoru radi izbacivanja Khuena iz Sabora) protiv kompromisnog zahtjeva u zajedničkom programu Stranke prava i Neodvisne narodne stranke za ujedinjenjem hrvatskih zemalja u sklopu Monarhije (suprotni dotadašnjim stajalištima Ante Starčevića koji je izričito tražio stvaranje samostalne hrvatske države izvan Austro-Ugarske, str. 114.) jer je ljut na Antu Starčevića koji je odlučio da imovinu ostavi Mili Starčeviću, a ne njemu. Na str. 77. bez ikakve rezerve priča kako je omogućeno Vladimiru Franku da za nekoliko mjeseci vraća novac studentskog udruženja *Zastava* čiji je blagajnik bio, a koji je dao stranačkim drugovima za pijanke (radilo se o nekoliko stotina forinti, što onda nije bio mali novac); na str. 85. je napisao da je za vrijeme agitacije za gradske izbore 1895. primijenio "razne trikove, kakovim su se već u drugim velegradovima služili", a na str. 121.-122. navodi da je u Horvatima seljacima platio po jednu forintu za svakog koji bi na kolima došli na skupštinu u Starčevićev dom, a da su izbornicima plaćali ručak i vino i organizirali da jedni glasuju za druge (one koji nisu došli), pa su neki, dok komisija nije primijetila, glasovali nekoliko puta.

Također na str. 87. navodi da je nakladu stranačkim novinama *Hrvatsko slovo* podizao pišući u nastavcima o skandalima, kao npr. o samoubojstvu ljubavnice dr. Tresića (dakle stranačke novine pretvara u "žuti tisak").

Stoga je Peršićeva tvrdnja da se Radić priklonio Neodvisnoj narodnoj stranci zato jer je njezine lidere držao "intelektualno jačima, za kulturni napredak naroda zaslužnijima te da ga k njima privlače velikani Strossmayer i Rački, naročito i radi svojih slavenskih osjećaja", nije točna jer je Radić, kao i krug njegovih prijatelja, npr. Ivan Lorković, bio protivnik takve metoda agitacije i upravo je zato pravaše držao više odgovornima za neslogu opozicije.¹

Peršić je opisao kako je Radić u ljeto 1895. na skupštini pravaša ometao i upadao u govor Eugenu Kumičiću koji je tvrdio da su za neslogu krivi *obzoraši*, radi čega su ga izbacili iz Starčevićeva doma, a drugoga dana je taj događaj opisao i u *Obzoru* i tako prekinuo sve veze s pravašima, ali za incident krivi samo Radićev neobuzdani temperament (121.-122.; 200.).

Ipak Peršić bilježi tadašnju Radićevu izjavu da nije definitivno ni za jedne ni za druge, da ga njihov zajednički program ne zadovoljava jer "nalazi riječi samo prema vlastodršcima, ima na umu samo državu i njezino vanjsko uređenje a da nema ništa o narodu i za narod!" (str. 113.-114.), nego da je uvijek protiv onih koji izazivaju sukobe.

Zanimljivo je i možda točno zapažanje Ivana Peršića da je Stjepan Radić svoje nastupe u javnosti gradio imitirajući nastupe Davida Starčevića. (str. 30., 148.), a da je Trumbić oponašao Folnegovića, ali je sigurno da su se oni ponašali u skladu sa svojim temperamentom i shvaćanjima.²

U spisu *Iz života i uspomena* (str. 81.) i *Drugi "kip" domovine /1891./* (str. 124.-128.) Peršić je pisao o događajima vezanim uz poznato demonstrativno spaljivanje mađarske zastave u vrijeme posjeta Franje Josipa I. Zagrebu. On je tvrdio da je nagovarao studente da demonstriraju za vrijeme kraljeva boravka, ali da su studenti obačali rektoru da na sveučilištu neće biti demonstracija, te su čak pristali da odjeveni u svečane dolame čine ukrasni dekor na manifestacijama za vrijeme njegova boravka. Zato je on odustao od udjela u službenom programu, ali je ipak bio u tijeku događaja, te je izvještavao o njima za list Stranke prava *Hrvatsku*.

Tako je izvijestio kako su studenti pristalice Neodvisne narodne stranke sudjelovali u dočeku kralja, bez obzira na to što su im ban Khuen i predstavnici ugarske vlade davali mađarsko obilježje, jedino je njihova povorka, po uputi Stjepana Radića, zaobišla slavluk na kolodvoru na kome je bila izvješena mađarska zastava. Samo su sinovi Josipa Franka, Vladimir i Ivica, nakon što je kralj već otišao, skinuti mađarsku zastavu, radi čega su ih te večeri pretukli mađarski željezničari. Na suđenju se pokazalo da je to učinio sam Vladimir Frank.

Točno je napisao da je na dan dolaska kralja skinuta srpska zastava sa srpske pravoslavne općine, a prozori razbijeni kamenjem, a da su studenti tek treći dan kraljeva boravka u Zagrebu spalili mađarsku zastavu na

¹ *Korespondencija Stjepana Radića*, I., ur. Bogdan Krizman, Zagreb 1972., 120.

² Isto, 125.

Jelačićevu trgu, ali ne navodi da je prvu manifestaciju izvela grupa pravaških studenata pod vodstvom Frankovih sinova, a drugu obzoraški studenti kojoj je jedan od vođa bio Radić, a pridružili su im se i pravaši.

Zanimljivo je da i on piše da je Stjepan Radić nadzornika gradske straže dr. Milana Jovanovića uvjeravao u opravdanost spaljivanja mađarske trobojnice dok su je studenti spaljivali, kako to kasnije navodi i Krizman³, a B. Janjatović⁴ navodi da je *Obzor*⁵ objavio da je policijski agent Jovanović uhitio Radića, a da se ne zna zašto.

Peršić je zlrado komentirao da je Radić to učinio kako bi se vidjelo da on sam ne sudjeluje u akciji. No svakako je istinito da je Radić na procesu istican kao vođa te akcije i da je zbog toga jer je bio ranije osuđivan, dobio najdulju zatvorsku kaznu. Njegovo vodstvo ne dovodi u pitanje ni Peršić, te opisuje da je on sam vidio kada je zatvoren, da Radić takav status ima i među uhićenim studentima u uzama sudbenog stola. On je zapisao i kako mu je Radić, kada je nakon saslušanja donesena odluka da ga se pusti, povjerio misiju da studente koji nisu uhićeni, a slažu se s manifestacijom, pozove da potpišu izjavu da su i oni u tome sudjelovali da bi se pokazalo da je manifestacija imala širu potporu nego što je to vlast htjela priznati, što je on i učinio.

Samo je dijelom točna Peršićeva tvrdnja da je mlada generacija koja je sudjelovala u spaljivanju mađarske zastave već prije odlaska u Prag prihvatila nove ideje o sitnom radu i odbijala da bezuvjetno slijedi autoritete, da su ideje o potrebi sustavnog rada u narodu već ranije zastupali Milivoj Dežman i Stjepan Radić, kao i neki mladi pravaši, te da manifestacija spaljivanja mađarske zastave i ne bi bila moguća da teren za akciju već nije bio pripravljen. Peršić također utjecaje češke sredine na mlade pogrešno svodi samo na priklanjanje idejama slavenske uzajamnosti i srpsko-hrvatskog jedinstva (str. 148.-149.). On uopće nastanak pokreta *Mladih* prikazuje prije svega ili kao nastavak ideja rođenih u Stranci prava, ili kao oblik otpora prema njezinim autoritetima, tako da je pravaštvo, po njemu, zaslužno i za dobre i za loše strane djelovanja te generacije, što nije točno.

Sigurno je da je otpor mlade generacije protiv bespogovornog prihvaćanja autoriteta nastao radi inzistiranja na dogmatskom prihvaćanju svake izjave i stajališta Antuna Starčevića, ali i radi neplodnih svađa između pravaša i obzoraša koji su slabili i jedne i druge, te radi njihove udaljenosti od najširih slojeva naroda. No pripadnici te generacije su tek u Pragu i Beču mogli vidjeti organizaciju modernih političkih stranaka i upoznati se s modernim političkim i društvenim kao i filozofskim i umjetničkim idejama koje su tada vladale u najrazvijenijim dijelovima Europe.⁶

³ Isto, 29.

⁴ Bosiljka JANJATOVIĆ, "Sudski procesi zagrebačkim studentima 1895.", *Historijski zbornik*, L., Zagreb 1997., 91.-108.

⁵ *Obzor*, Zagreb, 16. X. 1895.

⁶ Usp.: Vida FLAKER, *Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta*, Zagreb 1977.;

Peršić u spisu *'Stari' umiru – 'mladi' se dižu* (str. 151.), završenom 1942., u sklopu opisa previranja u hrvatskoj politici u razdoblju 1902.-1906., korektno bilježi da su se *mladi*, odnosno pripadnici *Napredne omladine*, u Poljodjelskoj banci 1902. sukobili sa *starima* jer su kritizirali rad banke da se "ne razlikuje u dobivanju i dijeljenju 'profita' od ostalih banaka na štetu seljačke sirotinje i korist bogatuna" te da su "bili toliko kavaliri, pa se oni pod vodstvom S. Radića povukoše". No u spisu o Radiću on sukob u Poljodjelskoj banci naziva javnom sablazni i optužuje za njega temperament Stjepana Radića. (str. 200.-201.)

Braneći Franka da nije kriv radi nejedinstva hrvatskih političkih stranaka, iako je odbio da s *obzorašima*, *domovinašima* i *naprednom omladinom* osnuje novu zajedničku stranku (i Peršić opisuje kako se Frank oglušio o njihovu molbu i kada je svećenik Jemeršić teatralno na skupštini pred njim kleknuo, str. 138.), on je opisao kako su se iz te nove stranke ubrzo (1904.) izdvojili *naprednjaci* osnivajući list *Pokret* i braća Radić koja su osnovala *Hrvatsku pučku republikansku stranku*. No u spisu *Iz hrvatske politike pol vieka prije osnutka Banovine Hrvatske 1914.-1939.* (151.-152.) piše da se 1904. *naprednjaci* nisu odvojili od Radića radi načelnih razloga, nego radi Radićeva tvrdoglavog uvjerenja da je uvijek u pravu i nespремnosti na kompromis.

No u prvom broju *Pokreta* 17. travnja 1904. u uvodnom članku piše da oni nemaju namjeru razbijati postojeće grupacije (dakle ne izlaze još službeno iz Hrvatske stranke prava), ali imaju namjeru okupiti mladu generaciju *naprednjaka* koji žele raditi za razvoj "zdravog narodnog života" na svim područjima, jer je tadašnje stanje "bolesno", da će to činiti u duhu demokracije, da su otvoreni za suradnju sa Srbima. Ograđuju se od optužbi da su protiv religije, ali, držeći da su vjerski osjećaji "svetinja", misle da u višekonfesionalnoj sredini treba poštovati različitost i ne unositi u "narodnu borbu" bilo čija vjerska obilježja. Takav program, dakako, nije mogao zadovoljiti Radića, koji je, kako i Peršić piše, još 1902. tražio da hrvatska politika u središte svog djelovanja mora staviti interese seljaštva i ostalih radnih slojeva i 1903. predlagao da udružena opozicija u imenu ima i pridjev "seljačka",⁷ u skladu sa stajalištima iznesenim u brošuri *Najjača stranka u Hrvatskoj*. Takvo njegovo stajalište nisu prihvatili ni stari ni mladi u koaliranoj opoziciji pa je nova stranka nazvana *Hrvatska stranka prava*. Uz to do sukoba između članova *Napredne omladine* i Radića je došlo i radi toga što se Radić od 1902. priklonio austroslavenskoj, a *naprednjaci* jugoslavenskoj orijentaciji.

Peršić o tim godinama, kada su vođe *obzoraša* i *domovinaša* ojačani energijom *Napredne omladine*, a posebno Stjepana Radića kojega imenuju za tajnika kluba, piše zbrkano skačući kronološki od 1901. do 1905. i natrag.

Stanislav MARJANOVIĆ, *Fin de siècle hrvatske moderne*, Osijek 1990.; Miroslav ŠICEL, *Književnost moderne*, Zagreb 1978.

⁷ *Korespondencija Stjepana Radića*, I., 403.-410.

On navodi i da je Radić za funkciju tajnika koalirane opozicije dobivao, za tadašnje prilike, veliku plaću od 1.600 kruna (str. 200.), dok neki drugi izvori govore o 1.000 kruna godišnje, a sam Radić navodi da je odbio da za to prima plaću.⁸

On se čudio zašto je Radić, koji je već od 1901. dao na znanje da je za ujedinjenje Hrvata u sklopu carevine, i dalje napadao frankovce, iako je i njihova orijentacija u politici bila bečka, te je razliku među njima svodio samo na to što je Radić računao sa Srbima i sa slavenstvom, posebno Česima (str. 154.-155.). Vjerojatno je točno zapazio da je time izazivao Austrijance i dinastiju koji su u Srbima i Česima gledali najveću opasnost za opstanak Monarije, ali priznaje i da je frankovačka politika bila osuđena na smrt jer je i Monarhija propala. No jasno je da su se oni razlikovali u odnosu prema Srbima, seljaštvu i metodama političkog djelovanja, a i u drugim stvarima.

Peršić piše da je Radić ponovno unio u javni život i već zamrlu ideju slavenstva, ali je pretjerao u isticanju potrebe sporazuma sa Srbima. On bilježi da je Marija Radić u *Narodnom valu* od 1937. izjavila da se, nakon što je Stjepan 1902. protestirao protiv razbijanja srpskih trgovina, Antun Radić ograđivao od njegovih pretjerivanja u tom smjeru, pa mu je tada rekao "neka pred nikim ne govori, da su braća!" Međutim *Dom* nije izašao odmah nakon demonstracija 4. rujna, te je tek u broju od 11. rujna 1902., u rubrici "Po hrvatskoj zemlji" izvijestio o nemirima, bez objašnjenja radi čega i protiv koga su bile. U istom broju pod naslovom "Svakom svoje!" Antun piše: "Cieli 16. broj *Doma* napisao je g. Stjepan Radić, moj brat", dakle nije ga se odrekao.⁹ Tek je 16. listopada *Dom* napisao da su nemiri bili protiv Srba i da se on slaže s Tomašićem, koji je rekao da Hrvati nemaju ništa protiv Srba, nego protiv toga što oni podupiru "Narodnu stranku".¹⁰

Peršić navodi i da je Radić 1903. na skupštini u Bjelovaru izjavio da treba objesiti svakog Hrvata koji je protiv srpske zastave, a ne navodi da je Radić 1910. na pitanje pravaša Zatluke o tome u saboru izjavio: "To je bezdušna i bezbožna laž. Ja sam 1903. u Bjelovaru na javnoj skupštini kazao: Tko god hoće građanski rat sa Srbima, tomu ćemo naći mjesta malo više od zemlje. (Zast. dr. A. Radić: To i ja kažem.) Mi hoćemo sa Srbima raditi tako dugo, dok će se iole moći, a i onda, dok nas tuku, mi im ne ćemo vraćati, jer trebamo svoju snagu proti opasnijem neprijatelju."¹¹

Vrlo je zanimljiva Peršićeva tvrdnja da je pod Radićevim utjecajem slavenska i prosrpska orijentacija uhvatila korijena i u čisto kajkavskim krajevima oko Dugog Sela i Klanjca, "pa je i dio pravaša bio s njom oduševljen, kao i on sam, čak da se dio Stranke prava 1908. odijelio od Franka pod utjecajem te slavenske orijentacije!" (str. 161.)

⁸ Isto, 33.

⁹ Antun RADIĆ, *Sabrana djela*, IV., Zagreb 1938., (dalje: SD), 270., 271., 349.

¹⁰ Isto, 303.

¹¹ *Stenografski zapisnici sabora*, petogodište 1910.-1915., sv. 1., 14.

Peršić optužuje braću Radić i za sukob sa svećenstvom. On navodi točan podatak da je Antunu Radiću za pokretanje lista *Dom* 1899. novac dao biskup Posilović, a propagirao ga kanonik Bauer, a da je Radić ipak počeo napadati svećenstvo, ali ne objašnjava radi čega ih je napadao (str. 152., 201.). O odnosu Antuna Radića prema crkvi i svećenstvu morala bi se napisati posebna rasprava. No pregledavanjem *Doma* 1900.-1904. vidi se da je on o svećensvu najčešće pisao afirmativno, pa se čak, za razliku od brata Stjepana, kolebao i u pitanju trebaju li se svećenici baviti politikom u crkvi ili ne, jer je pitanje što je politika, a što nije.¹²

U ljeto 1903., međutim, došlo je do velikog osobnog sukoba između katoličkog novinara Korenića i Antuna Radića. Radić je pisao (ali nije žalio!) da je radi Korenićeve napada izgubio 400 pretplatnika i upozorio čitatelje na čudno savezništvo sve do sada ekskluzivno liberalnih novina Čiste stranke prava i Korenića u napadima na njega i njegov *Dom*. Radić je objasnio da je u travnju te godine napisao da mu je bilo nelagodno kada se jedan seljak, koji je tražio od njega pomoć protiv lokalnih vlasti koje mu hoće uzeti zemlju iako ju je kupio, stalno tukao u prsa gdje mu je na bijeloj košulji bilo zašiveno crveno srce s natpisom "Srce Isusovo", i hvalio se da se tog jutra obogatio jer je primio pričest. Antun je pisao da mu se ne sviđa takav način hvale jer na nedostojan način tretira ono što bi trebalo biti sveto, a da je još gore što je u trećem susretu taj seljak priznao da zemlju nije kupio nego je obrađivao niz godina. Zato se Antun čudio kako Korenić može takvog čovjeka stavljati za primjer vjere.¹³

No nakon dvije godine, kada je pisao da neće biti osnovana "klerikalna (popovska)" stranka u Hrvatskoj, jer se tome protive mnogi svećenici i biskup Strossmayer. Svi oni se čude što neki svećenici pišu da su svi bezbožnici koji ne misle kao oni, a sam Radić piše da je čudno "što na novinama (*Hrvatstvo*) koje se izdaju za obranu katoličke vjere i Crkve" ipak već u prvom broju piše da im je vlasnik "bogac kapelan g. Plevnjak", iako to nije istina.¹⁴ On priznaje da to rade i druge novine i pretpostavlja da su oni to učinili jer su se žurili da izdaju novine i prije nego što osnuju tiskaru, ali drži da se to vjerskim novinama ne priliči. U nastavku je tvrdio da su te novine loše jer "najratorborniji katolički svećenici nisu i najsposobniji", posebno jer "plitko" i "prосто" govore o hrvatstvu, a da oni koji su ih pokrenuli (nadbiskup Posilović, biskupi Drohobecki, Krapac i Maurović) ništa ne čine u korist Hrvata, neki su čak i mađaroni. Tada piše da je Korenić protiv tih novina i da mu to služi na čast.¹⁵ No, o osnivanju *Katoličkog tiskovnog društva* on piše opet vrlo odmjereno informirajući čitaoce da su se i kod drugih naroda javile *popovske* stranke, da djeluju kao i druge, te da ljudi na to trebaju gledati kao na normalnu pojavu: to je politika, a "politika je život".¹⁶

¹² SD, V., 341.-342.

¹³ SD, V., 106.-107., 269.-270.

¹⁴ SD VI., 110.

¹⁵ SD, VI., 140.-141.

¹⁶ SD VI., 150.

On je veliko nezadovoljstvo nekih svećenika izazvao kritikom njihovih neujednačenih kriterija pri ubiranju lukna, i tvrdnjom da su neki najnemilosrdniji prema najsiromašnjijima, no on je pisao i da je najveći uzrok svađa nepostojanje pravila o tome tko i koliko treba za lukno davati, jer se ne pobire jednako u svim župama, niti isti svećenici uvijek pobiru od svih župljana jednako.¹⁷

Koliko je odnos Antuna Radića prema crkvi i vjeri složen, te da on odvaja odnos prema vjeri od odnosa prema crkvi, pokazuje sljedeći citat: "Drugo je, kada tko kaže: 'Vjera je budalaština, koju su popovi za svoju korist izmislili' i t. d. i t. d., a drugo je opet, kada tko prosudjuje, što i kako rade vjerski poglavari s narodom i u narodu. To se jedno s drugim ne daje ni prispodobiti. - Tko ovo dobro razlikuje, lako će u ovim stvarima suditi mirno i razložno, bez mržnje i ljutine."¹⁸ Dokaz da je Antun Radić bio dobar katolik, iako je znao kritizirati svećenstvo, je i činjenica da je stanovao i umro u kuriji jednog kanonika.¹⁹

Peršić je tvrdio da je svećenstvo posebno bilo pogođeno izjavom Stjepana Radića u Beogradu 1904. ("radićevsko-naprednjačka ekskurzija omladine" išla je pozdraviti novog srpskog kralja Petra) "da Hrvati neće biti sretni, dok ih papa ne prokune", što bi trebalo značiti dok i oni ne prijeđu na pravoslavlje (str. 201.). A tvrdio je i da je Antun Radić tim povodom napisao u *Domu* "da se Hrvati nemaju čemu nadati ni od Mađara, ni od Nijemaca, ni od Talijana, ni od pape". No i Peršić navodi da je Radić 1911. negirao da je to rekao, tvrdeći da je rekao: "Mi Hrvati u svojoj borbi moramo biti pripravnici na sve pa i na papino prokletstvo."

No odnos Stjepana Radića i Katoličke crkve je bio složeniji nego Antunov, a ja sam ga djelomice prikazala u knjizi *S. Radić u I. svj. ratu*, koja će u jesen izaći iz tiska. On se zalagao za osnivanje crkvenih odbora, za to da sami župljani imaju najveći utjecaj na izbor župnika, za egalitarnu crkvu, za ženidbu svećenika. Predbacivao je da mnogi svećenici, posebno viši, nemaju pravog osjećaja za narod i njegove potrebe, a da je najviše svećenstvo prisiljeno na oportunistički oporunizam jer je ovisno o vlastima. On je, kao i ostali pripadnici *Napredne omladine*, bio protiv političkog angažiranja crkve stvaranjem katoličkog pokreta.²⁰ Zastupao je i liberalno stajalište prema kome sve monoteističke vjere mogu biti posrednik s Bogom, što je stajalište na razini suvremenih koncilskih kretanja, a politički se razilazio s vrhom Crkve koji je većinom u doba stvaranja Kraljevine Jugoslavije bilo jugoslavenski orijentiran i zalagao se da u Kraljevini SHS povijesne pokrajine dobiju autonomije, dok je on bio za konfederaciju. No odmah u vrijeme

¹⁷ SD., XIII., 107.-110.

¹⁸ SD VI., 234.

¹⁹ Božidar MURGIĆ, *Život, rad i misli dra. Ante Radića*, Zagreb 1937., 51.

²⁰ Stjepan RADIĆ, Što nam je bio Strossmayer i Bačuška, Stadlerova propovjed nad Strossmayerovim odrom, *Hrvatska misao*, g. IV., 1904./1905., sv. 8., 337.-340., 340.-346.

osnivanja HPSS-a i Antun i Stjepan Radić su izazvali negodovanje Crkve jer su u program stranke unijeli mogućnost ukidanja velikih posjeda, čime su ugrozili gospodarske interese Crkve koja je bila među najvećim posjednicima u Hrvatskoj.²¹

Peršić je sasvim neopravdano na str. 202. napao Antuna Radića jer je 1897. odbio službu profesora u Gospiću, a da nije naveo da je tamo premešten iz Zagreba jer je glasovao za opoziciju, te da je to učinio jer odande ne bi mogao uređivati *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*.²²

Tvrdeći da je i on bio svadljive naravi navodi da se zavadio u JAZU, a da ne spominje uzroke toga sukoba. Antun Radić je uredništvo *Zbornika* napustio jer nije pristao da uz uređivanje *Zbornika* vodi i svu korespondenciju za plaću od 50 forinti mjesečno, već je radio kao tajnik *Matice hrvatske* za plaću od 100 forinti i plaćenu stanarinu, dok se istovremeno Maretić ponudio da će sa dvojicom suradnika sve to raditi besplatno. I njegov odlazak iz *Matice hrvatske* navodi kao primjer njegove svadljive naravi, a ne objašnjava da je taj odlazak bio u sklopu sukoba između generacija "starih" i "mladih" književnika, a Antun se, za razliku od Stjepana, opredijelio za "stare".²³

Optužujući Stjepana Radića za samoljublje i svadljivost, on mnoge njegove akcije kao i sukobe s drugim istaknutim političarima u Hrvatskoj: Supilom, Frankom i Lorkovićem tumači njegovom željom da ukloni sve svoje konkurente (str. 202.). No on ne objašnjava u čemu je Frank bio Radiću konkurent, niti objašnjava radi čega su se sukobljavali. On ne želi vidjeti da se Radić sa svim tim suvremenicima sukobljavao prije svega radi različitih shvaćanja o ciljevima i metodama političke borbe. Tako se Radić sa Supilom sukobio radi Riječke rezolucije 1905. i na izborima 1906. godine, no 1912. Supilo piše Radiću pismo koje započinje sa "Štovani prijatelju", a završava sa "Srdačan pozdrav".²⁴ O sukobu s Lorkovićem bit će riječi kasnije.

Kao dokaz Radićeva samoljublja i ambicije Peršić navodi njegov zapis koji je 31. 8. 1937. objavio njegov sin Vladimir u *Narodnom valu*, a koji je datiran 1896., u kojem Radić za sebe kaže da će biti vođa naroda dok je za to najsposobniji, ali da se nada da će ga, kada za to više ne bude sposoban, drugi maknuti s tog položaja. Peršić tvrdi da je dokaz da je Radić bio svjestan da takvo razmišljanje nije popularno, činjenica da u *Hrvatskoj misli* nije objavio i tu bilješku (str. 203.).²⁵

No to nije ništa novo. Stjepan sam u autobiografiji, prvi put objavljenoj 1909.²⁶ navodi kako je s 15 godina govorio da on neće ući u neko zvanje nego će se "posvetiti politici i, kako se to u našoj kući govorilo, *da ću učiti*

²¹ SD VII., 19.; SZ, 1913. - 1918., V., 468.

²² B. MURGIĆ, n. dj., 32.-33.

²³ Isto, 32.-33., 43.-45.; SD X., 191.-192.

²⁴ *Korespondencija Stjepana Radića*, I., 516.

²⁵ S. RADIĆ, "Neke moje misli vodilje od g. 1896.", *Hrvatska Misao*, g. III., 1904.-1905., sv. 9.

²⁶ S. RADIĆ, *Politički spisi*, Zagreb 1971., 497.

i braniti narod”, te je tom cilju podredio sve svoje obrazovanje i sav svoj život.²⁷

U dijelu spisa pod naslovom: “*Vodja*” već od 16. 6. 1896.: Moskva, Peršić je ponovio tezu o Radićevoj umišljenosti, pišući da je on, da bi se proslavio, već kao gimnazijalac prosvjedovao protiv bana Khuena radi ukidanja opere “Nikola Šubić Zrinski” u proljeće 1889., da je u Mostaru hvalio gospodarsku izložbu u Zagrebu i time svjesno reskirao zatvor, da je 1893. na proslavi 300-te obljetnice pobjede nad Turcima opet prosvjedovao protiv Khuena, da je na željeznicama tražio karte na hrvatskom jeziku, pa i onda kad je putovao sa ženom i djecom. Dakle, on je gotovo sve Radićeve mladalačke istupe proglasio rezultatom njegova samoljublja i želje da postane vođa, dok je većina suvremenika njegove tadašnje istupe gledala sa simpatijama, iako su ga mnogi upozoravali da se mora kontrolirati jer bi inače mogao provesti cijeli život u zatvoru te tako štetiti sebi i onemogućiti svoj rad za narod.

Na drugom mjestu Peršić ipak piše i o pozitivnim stranama djelovanja Stjepana Radića i navodi da je HPSS od početka djelovala na promjene u javnom životu jer su “svaki svetak i petak zalazili u sela i propovedali, naučali i organizirali!” a rasparčavali su svoje publikacije u desetinama tisuća primjeraka godišnje tijekom desetak godina, te da je Radić dobro poznao psihu čovjeka i uvijek optimistički najavljavao velik uspjeh na izborima, a kada se on nije ostvario, išao je dalje.

Odnos Stjepana Radića i Josipa Franka, o kome ni Peršić puno ne piše, još nije u potpunosti istražen, ali su na njega, uz osobne animozitete (od Frankovih metoda napada na protivnike *ad hominem*, a ne *ad rem* su se ograđivali i starčevićanci kada su se s njime razišli 1908.) i Radićevu sumnjičavost prema Franku jer je kao Židov htio voditi hrvatsku politiku (jedan od pokazatelja predrasuda koje je Radić tada gajio prema Židovima), i neodobravanje njegove suradnje s vladom (ulazak u Regnikolarnu deputaciju 1906.) dok je pred narodom napada, svakako najviše utjecala različita stajališta dvojice političara prema svim tada aktualnim pitanjima hrvatske politike.

Tako je Radić, suprotno od Franka, osudio bana Raucha koji je vladao bez sabora i ustava, te pozvao na suradnju i Milu Starčevića i koalicionaše u borbu protiv izvanustavnog stanja, dok Peršić i taj Radićev pokušaj suradnje sa starčevićancima svodi na procjenu Mile Starčevića da ne treba prihvatiti njegovu ponudu jer on fuziju hoće radi pokrivanja gubitaka njegove tiskare. (170.)²⁸

On je kao dokaz da je Radić čovjek koji naglo mijenja mišljenje pa u jednom trenutku nekoga napada, a u sljedećem želi s njim surađivati, naveo kako je on nakon odbijanja Mile Starčevića da s njime surađuje napao starčevićance, a koaliciju je napadao i prije i poslije toga.

²⁷ Isto, 53.

²⁸ *Dom*, br. 18.-21., 1908.

Starčevićanci su, kako piše S. Matković u predgovoru, u uvjerenju da moraju raditi na suzbijanju "antagonizma unutar hrvatskog društva u interesu šire zajednice 'slavenskog Juga' i slamanja dualističkog poretka", iako su i dalje zastupali trijalistički program, osnovali novu stranku (str. 7.). Oni su bili u oštrom sukobu s bivšim kolegama iz Frankove Stranke prava, a bili su bliži Hrvatsko-srpskoj koaliciji nego HPSS-u, koja je davala prednost austroslavenskoj orijentaciji i od 1908. vodila tzv. "carevinsku politiku". Stoga su se u saboru za vrijeme bana Tomašića ponašali tako da ne smetaju koaliciji, iako su je u tisku kritizirali.

Peršić opisuje kako je, nakon ponovnog dolaska Khuena na funkciju ugarskog ministra predsjednika, u Hrvatskoj 1910. ban postao Tomašić, kojem su suradnju odmah ponudili i koalicionaši i frankovci, čime su jedni drugima rušili "cijenu". Tomašić je prihvatio suradnju koalicije jer su oni bili podobniji za Mađare, uz pogodbu da će koalicija ostaviti po strani *željezničku pragmatiku*, a Tomašić moći za suradnike zadržati neke stare *mađarone*, ali će Hrvatska dobiti zakon o proširenom izbornom pravu. On prihvaća Radićevu tvrdnju da je 1910. podržavao Tomašića upravo radi dnošenja zakona o općem izborom pravu (str. 170.).

Pišući o otvaranju sabora 18. ožujka 1910. (nakon dvogodišnjeg prekida), Peršić je tvrdio da je Radić bio ljut što nije uspio dobiti prvi riječ za svoju prvu izjavu u saboru (prvi puta je za zastupnika izabran 1908., ali tada je sabor odmah odgođen), pa je Peršiću, koji je to uspio, stalno upadao u riječ, a umiješao se i Vinko Lovreković, prvi seljak koji je u povijesti izabran za zastupnika sabora, dakako na listi HPSS-a, "nezgrapnim primjedbama", pa su ne samo starčevićanci, nego i frankovci odbijali njegove "budalaštine proti gospodi" koja su otela seljacima šume, a koja su bila, po Lovrekovićevim gestama, iz obadvije stranake prava, pa je govor završio u općoj buci i svađi (str. 171.). Peršić je tvrdio i da je Radić u raznim prilikama uporno ponavljao da je Peršić tada rekao da je Radić Lovrekovića, prije nego što ga je doveo u sabor, dao umiti i počešljati, iako je to Peršić više puta demantirao.

No iz stenografskog zapisnika sabora se vidi da je Radić za vrijeme govora koji Peršić spominje, na Peršićevu tvrdnju da je za sve nevolje hrvatskog naroda kriva tuđinska vlast dobio: "Kako sami postupamo sa seljaštvom?!" a Lovreković dodao: "Pitajte seljake kako se s njima postupa." Kada je Peršić govorio o aneksiji Bosne i Hercegovine Radić je viknuo: "Živila aneksija! Živio kralj!" i zahtijevao da se pravaši izjasne jesu li za "samostalno hrvatsko državno tielo", na što Peršić navodi da bi prema programu iz 1894. kojeg se oni drže u njega ulazila banska Hrvatska, Dalmacija, Istra, Međimurje i Bosna i Hercegovina. Gungulu u nastavku Peršićeva govora nisu izazvali Radić i Lovreković, nego svađa dr. Aleksandra Horvata i Bude Budisavljevića, jer je prvi drugome doviknuo "plaćenik", a ovaj mu je odgovorio "Khuenovi trabanti", a netko je dobio i "sluge", na što je Radić reagirao pomirljivo: "Ovdje smo svi zastupnici, ja sluge ne vidim." i "Sjajna sjednica! Tako se radi!"²⁹

Polemika radi tvrdnje da je Radić, prije nego što ga je doveo u sabor, Lovrekovića dao "umiti i počešljati" u zapisniku sabora prvi put se spominje 22. ožujka 1910., kada je, dok je Peršić tvrdio da i seljaštvo trpi radi čestih promjena na banskoj stolici i da će o problemima seljaštva, koje radi "danju i noću" ne bi li moglo namiriti sve ono što treba, jer ga vara segregacija, "prikraćeno kod šuma, izigrano u zemljišnim zajednicama, oštećeno skupom i neracionalnom upravom, globljeno od raznih pojedinačnih i dioničkih lihvara, zlorableno kod diobnih i ostavinskih rasprava, o čemu će drugi put detaljnije govoriti", Radić dobacio: "Je li to znači poštivati seljaka kad mu ovdje dobacuje, da sam ga morao umiti i počešljati. Je su li Rimljani umivali svoga Cincinata?" Peršić na tu upadicu odgovara: "Strpite se, imat ćete i Vi prilike da govorite", a ne demantira Radićevu tvrdnju.³⁰

Radić se i u izjavi u ime HPSS-a o nastupnom govoru bana vraća na taj detalj objašnjavajući da je tako pisao Peršićev, odnosno list Starčevićeve stranke prava *Hrvatska sloboda*.³¹ Ta njegova izjava je točna jer je taj list zaista napisao: "Jedva je dočekaio *Stipica Radić*, da se pokaže ili da debutira u hrvatskom saboru. Poveo je svoga druga *Lovrekovića*, oprao ga je prije, izčešljao, obukao u novo odielo i oba zasjedoše gdje u istinu i spadaju: na mjesto starih magjara." ³²

Taj list je u izvještaju iz sabora netočno napisao da je Radić izjavio da bi ban na početku zasjedanja sabora trebao u sabornicu ući "u pratnji seljaka s desna, a aristokrata na lievoj strani, da može govoriti o seljaštvu", jer je prema stenografskom zapisniku Radić 22. ožujka 1910. rekao da je grof Kulmer predložio da hrvatskog bana u sabornicu vodi seljak zdesna, a raniji ban slijeva, te da je trebalo prvog seljaka u saboru "pristojno" primiti. No list Peršićevu reakciju na tu Radićevu izjavu navodi šire nego u zapisniku: "Da je vama do seljačtva, ne bi seljak Lovreković dolazio amo u kaputu", dok u zapisniku stoji da je rekao: "U seljačkom odielu neka dodje!"³³

I pola godine kasnije, nakon izbora po novom, proširenom izbornom pravu, Radić je pisao je da su *milinovci* u svom listu napali Lovrekovića ružnije i sramotnije nego što bi to mogao ikoji tuđinac, pišući da ga je Radić prije dolaska u sabor umio, počešljao i obukao. Pisao je i da su ga i drugi zastupnici dočekali s nevjericom koja je nestala nakon njegova prvoga govora, "samo su (se) tri gospodska zastupnika znala otresito natresivati na Lovrekovića: Frankov sin Vladimir, Mile Starčević i njegova trublja Ivan Peršić".³⁴

²⁹ Stenografski zapisnici sabora, petogodište. 1908.-1913., knj. I., 17.-18.

³⁰ Isto, 120.

³¹ Isto, 141.

³² *Hrvatska sloboda*, br. 63., 18. III. 1910.

³³ *Hrvatska sloboda*, br. 67., 23. III. 1910.; Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1908.-1913., sv. 1., 142.

³⁴ S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb 1911.; Usp., *Politički spisi*, 290.; *Božićnica HPSS-a* (za 1912.), 63.-64.

Peršić je na str. 173. tvrdio da je Tomašić prije izbora po proširenom izbornom pravu Radića mamio obećanjima da će dobiti katedru na Pravnom fakultetu. Radićev pokušaj da bude izabran za docenta za ustavno pravo na Pravnom fakultetu u Zagrebu (uz sjajnu preporuku direktora Slobodne škole političkih znanosti u Parizu Anatola Leroya Beaulieua na kojoj je 1899. diplomirao) objasnio je Krizman, ali ne spominje ulogu bana Tomašića, nego navodi da je to učinio nakon razgovora s prof. dr. Spevcem, u dogovoru s kojim je 1909. u *Mjesečniku pravničkog društva* objavio raspravu "Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalne znanosti". I on navodi da je profesorski zbor Pravnog fakulteta odbio njegovu molbu, radi "dramatičnog raspleta s banom Tomašićem" 13. 5. 1911. (pet dana nakon pokušaja njegova ukićenja radi sukoba sa Sokolićem).³⁵

Peršić piše na str. 183. da je Radić od Tomašića dobio 600 kruna za izdavanje udžbenika češkog jezika za srednje škole. Zapravo, Radić je honorar dobio od Odjela za bogoštovlje i nastavu. Na istom mjestu Peršić piše da je Radić od "Tomašićevog *Hausjude*" dr. Ede Franka dobio 300 kruna za isplatu plaća radnika u seljačkoj tiskari. No Antun i Stjepan Radić su zajedno potpisali članak u *Domu*, u kome na takve tvrdnje Ivana Peršića u *Hrvatskoj* (glasilo svepravaške organizacije umjesto *Hrvatskog prava* i *Hrvatske slobode* čiji suradnik i urednik je bio Peršić) odgovaraju da je točno da je Stjepan Radić 8. srpnja 1911. posudio 300 kruna od Ede Franka za plaće radnika u seljačkoj tiskari, jer tada nisu mogli dobiti novca od nikoga drugog, a pretplate su slabo stizale, dok radnici nisu bili spremni na čekanje, pa nisu imali drugog izlaza. I Antun je u raznim prilikama za *Dom* posuđivao od niza ljudi koji nisu bili članovi HPSS-a (između ostalih od kanonika Bauera). No kada je početkom 1912. Edo Frank Radiću ponudio odštetu za put u Ameriku ("i t. d."), Radić je odmah smogao da mu vrati posuđenih 300 kruna, no Edo Frank njegovoj ženi Mariji, koja je donijela novac, nije htio vratiti namire. Tek kada je o tome pisao i *Pokret*, vratio je Radiću namiru (ali ju je vjerojatno prije fotografirao). Međutim, odbacuju Peršićevo ruganje da za svoju politiku posuđuju novac od bilo koga, uzvraćajući da oni sami za sebe ne uzimaju ni krune, dok npr. jedan seljak priča da je Mili Starčeviću dao 10 kruna jer je koracao s njime preko ulice.³⁶

Četrnaest dana kasnije u *Domu* se objašnjava da je prijatelj bana Tomašića, novinar i odvjetnik dr. Edo Frank došao k Stjepanu Radiću "i nudio mu 'odštetu', ako na koje vrijeme ostavi Hrvatsku, pa ode on (a i brat mu Antun) u Francuzku, u Ameriku ili kamo drugamo", a da je Peršić o tome pisao prvo da je to Radić izmislio, zatim da se o tome dogovorio s Tomašićem, zatim da je novac primio, da bi mu napokon prigovarao što ga nije primio i dao za izgradnju škola jer bi tako rušio Tomašića.

³⁵ *Mjesečnik pravničkoga društva*, Zagreb 1909., S. RADIĆ, "Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalnih znanosti", br. 4., 5., 6., 7., 8.-9., 10., 11.; Korespondencija Stjepana Radića, I., 36.-37.

³⁶ *Dom*, br. 4., 1912.

Peršić je, nastavlja Antun, pred izbore u novogoričkom kotaru stalno govorio kako su Radići plaćenici, ali Antun ga na predizbornim skupovima uopće nije spominjao i govorio je samo o svom programu, jer nije htio odvracati istom mjerom. U tom kontekstu Antun priznaje da je slušajući što Peršić govori i kako mu ljudi vjeruju “dosta puta gubio vjeru, da se isto može u narodu, gdje se ovakvi ljudi mogu u narodu i pokazati”. Peršić se, međutim, na str. 172. hvali kako je u “najkritičnije ratno vrijeme” Antun Radić radi njega ostao bez mandata u velikogoričkom kotaru, pa je radi toga nakon trzavica u stranci izjavio da se nije vrijedno za taj narod mučiti.³⁷

Peršić u spisima ne spominje da je, nakon što je na sve načine nastojao ocrniti i Antuna i Stjepana Radića, nakon Stjepanova uhićenja početkom 1912. napisao da se neće boriti protiv njega dok je u zatvoru te je odjednom priznao da je Radić proganjen i da nije primio novac koji mu je Edo Frank nudio.³⁸

Peršić je na str. 177. i 184. korektno naveo kako je u travnju 1911. došlo do Radićeva sukoba s kotarskim predstojnikom Sokolićem, odnosno da je Sokolić prvi njega napao, ali da je sve ostalo na verbalnom sukobu, te da je Radić kasnije, pod optužbom da je fizički napao Sokolića, bio uhićen, suđen na globu i zatvor, što je i platio izdržao, a ipak su mu u proljeće 1914. radi toga dva puta poništavali zastupnički mandat. Točno navodi da je i uz to što je Radića na njegovu molbu amnestirao sam car, slučaj okončan tek 1917., jer je ban Skerlec prikrio carevu odluku i nije dao prijedlog za njegovo pomilovanje (str. 152.), ali se to nije dogodilo u ljeto, kako navodi (str. 184.), nego tek u jesen.³⁹

No u spisu o Radiću, na str. 215., on ponavlja ono što je napisao u *Hrvatskoj* 1912., tj. da je Radićev progon radi nepostojećeg “zločina” gotovo pravedna kazna radi afere koju je priredio Lorkoviću (o čemu piše na str. 183. i 174.), te da se radi toga ni jedna stranka nije htjela solidarizirati s njime kada ga je Tomašić počeo proganiti, niti surađivati s njime protiv Tomašića, jer je ranije pomogao Tomašiću da koaliciju skoro obori. No to nije točno jer je za izbore u prosincu 1911. HPSS u nekim kotarevima surađivao s koalicijom.⁴⁰

Za razliku od sukoba s Frankom, Folnegovićem, Supilom i Trumbićem, koje samo usput spominje, Peršić opširno piše o njegovu sukobu s vođom hrvatskog dijela koalicije Ivanom Lorkovićem (str. 219.-220.). Očito je da je Peršiću Radićev sukob s Lorkovićem, poznatom kao poštenom političaru, dobro došao da dokaže opravdanost ocjene o njegovoj svadljivosti i samoljubivosti, jer *Hrvatski pokret*, list koalicije, tada nije posvetio tom slučaju

³⁷ *Dom*, br. 6., 1912.; SD, XII., 35., 140., 195.

³⁸ SD, XII., 195.-196.

³⁹ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1913.-1918., V., 1114.

⁴⁰ Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.*, Zagreb 1968., 273.

veliku pažnju, a koalicija je i nakon tog sukoba na izborima u prosincu 1911. surađivala s Radićem.

Hrvatski pokret je pisao da je Radić tijekom rasprave o izvještaju trećeg verifikacijskog odbora, nakon izbora u listopadu 1910., izjavio da je dr. Ivan Lorković, prema osobnom priznanju, sam napisao Penićev prigovor protiv valjanosti mandata Dragutina Neumana i potpisao ga, a kako u Hrvatskoj nema punomoći u javnim stvarima, da se ne smije prihvatiti prijedlog odbora da se taj mandat poništi, nego o njemu treba raspravljati sabor. Naveli su i da je Radić objašnjavao da se Lorkovićev postupak ne smije prihvatiti jer ga može zloupotrijebiti neka buduća vlada ("mogla bi naći 50 takih Lorkovića"), kao i da je Lorković tražio da se, ako i drugi misle kao Radić, formira parlamentarna komisija koja će istražiti njegov postupak, a ako se to ne učini, on će morati "svoje saborske drugove *predati sudu*", nakon čega su svi ušutjeli.⁴¹

Iz saborskog zapisnika se vidi da je Radić na sjednici sabora 22. prosinca 1910. izjavio da je na odboru tražio da se Penićev prigovor koji je potpisao Lorković, na što nije imao pravo jer u Hrvatskoj nema punomoći u javnom pravu, ne uzme u obzir i da sabor, zajedno s drugim prijepornim mandata, razmotri i Neumanov. Lorkovićev potpis je opasan jer: "Mi možemo doći u priliku, osobito u ovisnosti, u kojoj smo prama Pešti, da nam, ne ću reći vlada, kakvu danas imademo, nego vlade, kakve smo već imali, da nam pošalju 50 ovakvih Lorkovića, koji će nam reći, da su primili brzojavne proteste itd., te se sabor ne bi mogao ni sastati." Radić nije, kako piše Perčić na str. 175., tražio da se Lorkovića kazneno goni, niti da ga se na bilo koji način kazni, nego je Ivan Zatluka, zastupnik Čiste stranke prava za vrijeme Radićeva i Lorkovićeva govora dobio da tu nema što ispitivati saborska komisija jer je to falsifikat i spada pred sud!⁴² Antun Radić je u ožujku 1912. pisao da su optužnicu protiv Lorkoviću digli oni koji progone i Radića, a da Peršić nema pravo napadati Radića jer su i Starčevićanci napadali Lorkovića u Saboru i izvan njega.⁴³

Radić je u siječnju 1911. napao koaliciju i radi njihova prijedloga, koji je obrazložio Lorković, da sabor odluči koje će mjere poduzeti prema ugarskom parlamentu, radi toga što je njegov predsjednik ograničio pravo hrvatskih delegata da govore hrvatski na 15 minuta, spominjući kao moguću reakciju neizbor nove delegacije (trebala je biti izabrana do 1. 2. 1911.). Radić je tvrdio da je njihov prijedlog neiskren, jer: 1. sami delegati hrvatskog sabora u ugarskom saboru, od kojih su većina zastupnici koalicije, nisu poduzeli sve mjere koje su mogli, nego su se ograničili na protestnu izjavu izrečenu na mađarskom, a mogli su npr. svaki od njih govoriti po 15 minuta i tako blokirati rad parlamenta; 2. odgovornost za prijelom koji bi nastao neizborom delegacije htjeli su zapravo prebaciti na opoziciju u saboru, iako

⁴¹ *Hrvatski pokret*, br. 291., 22. XII. 1910.

⁴² Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1910.-1915., I., 31.-32., 35.-36.

⁴³ *Dom*, br. 10., 1912.

su oni još uvijek imali većinu; 3. kada su sami bili na vladi (1906.), nisu tražili prijelom, nego su surađivali s mađarskom opozicijom koja je pokazala da ne mari za hrvatske interese; 4. da su ozbiljno mislili nisu trebali čekati odluku sabora o tom pitanju, nego su, poštujući ustav, njihovi članovi delegacije, koji nisu na zadnjim izborima izabrani u sabor, trebali dati ostavke na članstvo u toj delegaciji. Zato je njihov postupak okarakterizirao kao "švindl" i izjavio da HPSS neće dopustiti izbor njezinih zastupnika u ugarski sabor dok je tamo ograničeno vrijeme govora hrvatskih delegata na hrvatskom, niti će sami bilo koga birati u tu delegaciju. Radić je odbio napade koalicionaša da su zastupnici HPSS-a, predajući prazne listiće na tom glasovanju ipak pomogli da glasovanje ne propadne, jer su svi zastupnici koalicije i Starčevićeve stranke prava, osim pojedinaca, izašli iz dvorane, s tvrdnjom da su i oni to dopustili, jer da su ostali u dvorani i glasovali protiv izbor bi propao.⁴⁴

Sukob između HPSS-a i koalicije produljio se i na sljedećoj sjednici, kada su, zauzimajući se da "sabor radi", Lorković i Jalžabetić, odvojeno, u ime svojih stranaka podnijeli slične prijedloge o reformi općinskih poreza i uprava.⁴⁵

Takva atmosfera u odnosima između koalicije i Radića vidjela se i kada je koalicije zlorado komentirala Tomašićeve progone Radića, pa i njihovu nesklonost da priznaju da je on, i kada je podržavao Tomašića i kada mu se protivio, to činio iz načelnih razloga. Za sada je, bez dodatnih istraživanja, teže razumjeti radi čega su tada starčevićanci, posebno Peršić, tako ogorčeno napadali i Antuna i Stjepana Radića, to prije što su ulaskom u Svepravaški pokret prihvatili trijalističku politiku, a u ožujku 1912. sklopili sporazum s koalicijom o radu na bazi Nagodbe.⁴⁶

Svakako nije točna Peršićeva tvrdnja da je jedini uzrok sukoba Radićev odnos prema Lorkoviću, iako je očito netko povezan s koalicijom radi Lorkovića napao Radića i u novinama hrvatskih iseljenika u SAD-u 1913. Radić se i 1917. morao braniti od napada Većeslava Vildera da je tada lažno svjedočio protiv Lorkovića i da je "vrhovni sud osudu, stvorenu na temelju svjedočanstva Radićeva morao reviziji podvrći i ukinuti", ponavljajući da on nije tražio Lorkovićev sudski progon, ali da je, kada je pozvan na sud kao svjedok, morao ponoviti što je rekao u saboru, a da sud nije raspravljao o njegovu svjedočenju, ali ako u to netko sumnja, neka se odmah istraži. Lorković mu je odgovorio da je o tome trebao ranije govoriti, a da sada govori vjerojatno jer se boji da ga ne osude radi krivokletstva.⁴⁷

⁴⁴ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1910.-1915., I., 95.-98., 155.

⁴⁵ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1910.-1915., I., 115.-119., 212.-214.

⁴⁶ J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, n. dj., 274.-276.

⁴⁷ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1913. - 1918., V., 601.-604., 610.-611.

No kada se radi o odnosu Radića i Lorkovića, treba imati u vidu da je na izborima 1923. Ivan Lorković kandidiran i izabran u ime Hrvatske zajednice na listi HRSS-a, upravo na Radićev prijedlog.⁴⁸

Peršić je (str. 187.) pisao da je Radić na prvoj sjednici sabora nakon atentata na prestolonasljednika Franju Ferdinanda sudjelovao u harangi na zastupnike Hrvatsko-srpske koalicije. No on tada uopće nije bio u saboru, jer je treći put u sabor izabran tek u srpnju 1914. u Ludbregu (prva dva puta mu je saborska većina, koju su činili koalicionaši, poništila mandat).

Peršić u spisima sasvim prešućuje da su Starčevićeva stranka prava i on osobno od 1915. do 1917. surađivali sa *HPSS-a* i Čistom strankom prava. Radić je u proljeće 1914. na liniji svoje "carističke politike" započeo suradnju s Čistom strankom prava, tvrdeći da se oni slažu da hrvatsko pitanje treba riješiti federalizacijom carevine, a da pravaši prihvaćaju brigu za socijalne i gospodarske potrebe seljaštva. Od početka rata trudio se i uspio da se u razdoblju 1915.-1917. ostvari suradnja *HPSS-a* s obadvije stranke prava, pa neke prijedloge zajednički potpisuju zastupnici *HPSS-a*, Čiste stranke prava i Starčevićeve stranke prava. Tako je i sam Peršić podržao neke Radićeve prijedloge.⁴⁹ No, ipak je Radić u proljeće 1916. konstatirao da su "najpametniji starčevićanci upravo bolesni" od mržnje prema Čistoj stranci prava i da radi suradnje *HPSS-a* s njom sada "još nepravednije prosudjuju seljačku stranku i njezinog predsjednika nego prije rata", pa nisu ništa učinili da se pravašima i njemu ukine kazna isključenja sa sjednica koju je izglasovala koalicija.⁵⁰

Peršić i iz tog razdoblja spominje samo sukobe s Radićem, pa na str. 191.-192. tvrdi da se Radićeva samoljubivost pokazala i na prvoj sjednici sabora 1915., kada je Peršić uspio opet urediti da on prvi govori o svom protuprijedlogu o Nagodbi, dok se Radić morao zadovoljiti da toga dana samo izloži interpelaciju, a svoj protuprijedlog je mogao obrazložiti tek na sljedećoj sjednici. Tvrdio je da su na njegov govor pljeskali i s galerija, a da su za vrijeme Radićeva obrazloženja interpelacije gledaoci napuštali galerije namjerno lupajući stolcima, jer je on u frankovačkom glasniku *Hrvatska* pisao protiv Antante.

No prema stenografskom zapisniku, u saboru su isti dan pročitani i Peršićev protuprijedlog o skidanju rasprave o produljenju financijske nagodbe s dnevnog reda i Radićev protuprijedlog za financijsku i gospodarsku samostalnost kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Peršić je zaista svoj prijedlog obrazlagao istoga dana ujutro, a Radić je nakon 12 sati obrazložio svoju interpelaciju o pogrešnom izvješćivanju vladina dopisnog ureda o izvavi predsjedništva na 1. sab. sjednici održanoj 14. lipnja 1915., a protuprijedlog je obrazlagao tek drugi dan, ali se vidi i da su galerije prvog dana

⁴⁸ *Slobodni dom*, br. 7., 11. II. 1923.

⁴⁹ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1913. - 1918., IV., 3.-12., 54.-68., 91., 316., 517.-529., itd.

⁵⁰ *Dom*, br. 11., 15. III. 1916.

pljeskale i Peršiću i Radiću, a Radić je pljesak sabora dobio i za govor u ponedjeljak.⁵¹ Također u *Hrvatskoj* tijekom 1915. ima samo dva Radićeva članka: 1. veljače 1915. odgovor grofu Apponyiju, a 6. srpnja 1915. komentar o lošem radu koalicije u saboru. List je 19. lipnja 1915., na str. 2., izvijestio da su zaplijenjeni Peršićev i Radićev govor o protuprijedlozima, kao i Radićevo obrazloženje interpelacije, a u broju od 24. 6. 1915. je ipak kratko i korektno prepričan Radićev govor o protuprijedlogu za financijsku i gospodarsku samostalnost kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Nikakvih Radićevih članaka protiv antante nema.

Pljesak publike sa galerija su u raznim prigodama dobivali i drugi zastupnici, iako je predsjednik najčešće publiku upozoravao da na to nema pravo.

* * *

Uz to što je često spominjao Radića u opisivanju raznih događaja od kraja 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, Peršić je napisao i poseban spis pod naslovom *Prilozi za upoznavanje života i rada vodje Stjepana Radića* koji je dovršen 1944., u kome je očito imao namjeru da ga potpuno diskreditira kao političara i državnika, ali i kao čovjeka.

Taj spis započinje pogrešnim navođenjem (str. 199.) da je H(P-R)SS za vrijeme Radića djelovala samo na političkom području, a tek za vrijeme Mačeka na opismenjavanju, kulturnom i gospodarskom području, jer su analfabetски tečajevi počeli već prije I. svj. rata, a 1922. osnovan je *Hrvatski seljački dom*⁵² kao gospodarska organizacija, dok je *Seljačka sloga* osnovana 1925. i izdavala list *Seljačka prosvjeta*.

U njemu navodi i niz tvrdnji koje sam do sada razmotrila. No druge, koje on u tom spisu samo nabraja bez obrazloženja, nemoguće je komentirati.

Do sada sam dijelom pokazala da se njegova tvrdnja da je Radić "glavinjao" od austrijske carevinske politike 1901. do Karađorđevićeve Jugoslavije 1904., "protiv mađarofilske Riječke rezolucije 1905. za Khuen-Tomašić-koalirsku vladu 1910.", protiv frankovačke antislavenske i germanofilske struje 1902. do saveza s frankovcima protiv Francuske i Engleske, može držati dijelom tendencioznim, a dijelom netočnim prikazom vrlo složenih procesa, a o pregovorima o izboru novog bana i vlade u Budimpešti u lipnju 1917., nakon pada bana Skerleca, pišem opširnije u knjizi *Stjepan Radić u I. sv. ratu*, koja je u pripremi za tisak.

U cjelini Peršićevo je pisanje karakterističan primjer povezivanja događaja koji se prikazuju iskrivljeno ili izvan konteksta, pa onda, često, izgledaju besmisleni. Radić se još 1901. nije opredijelio za austroslavizam, nego tek 1902. Njegovo shvaćanje da Hrvati moraju surađivati prije svega sa slavenskim narodima u Monarhiji nije značilo da ujedno ne trebaju surađivati i sa Srbima. Njegovo odbijanje Riječke rezolucije je posljedica njegova

⁵¹ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1913.-1918., III., 44., 47.-61., 65.-76.

⁵² *Slobodni dom*, br. 5., 40., 1922.

shvaćanja da nema mađarskih političara koji bi bili spremni činiti istinske ustupke Hrvatskoj, što se pokazalo točnim, a 1910. on je, što je priznavao i Peršić, podržavao Tomašićevu vladu prije svega radi donošenja zakona o proširenom izbornom pravu. On je bio i ostao protivnik antislavenske politike frankovaca, te ih je od nje pokušavao odgovarati i za vrijeme rata kada je s njima surađivao.

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine on je zaključio da bi se u slučaju raspada Monarhije u najvećoj opasnosti našla Hrvatska, jer bi njezine zemlje bile vjerojatno podijeljene između Njemačke, Mađarske, Italije i Srbije, te se odlučio za "carevinsku politiku" držeći da je i dinastiji opstanak carevine pitanje vlastitog opstanka, a i očekujući da će Hrvatska imati koristi od reformi koje je pripremao prestolonasljednik Franjo Ferdinand. Stoga je na početku rata Mačeku rekao da bi bilo dobro da Njemačka i Austro-Ugarska izgube rat, da se slomi njemački militarizam, ali da ne bi za sve njezine narode bilo loše da se raspadne carevina. No u ljeto 1917. je zaključio da nema nade ni da se nakon stupanja na prijestolje mladog cara Karla ostvare ozbiljne reforme u skladu s načelima prava naroda na samoodređenje i demokracije, ali je i dalje taktizirao. Kada se pridružio političkim snagama koje su povele akciju na razbijanju carevine i stvaranju samostalnih slavenskih država u proljeće 1918. u Pragu, on je savezom sa Česima mislio izbjeći stvaranje unitarne i nedemokratske jugoslavenske države, dok su upravo Starčevićanci kojima je Peršić pripadao nekritički podržavali djelovanje Hrvatsko-srpske koalicije koja je pripremala stvaranje nove države u suradnji s vladom Kraljevine Srbije, te su radi toga njezini lideri u sklopu Hrvatske zajednice izgubili na izborima 1920.

Tek nakon konstituiranja *Privremenog narodnog predstavništva, Hrvatska zajednica* se zalaže za federalni položaj povijesnih pokrajina u novoj jugoslavenskoj državi iako odobrava da ona bude kraljevina s dinastijom Karadorđević.

Nije točna Peršićeva tvrdnja da je Radić počeo govoriti protiv srpstva tek kada je nakon 29. listopada 1918. shvatio da su seljaci protiv unitarnog jugoslavenstva, jer je Radić uvijek naglašavao da kad kritizira velikosrpsku politiku (a to je činio već i 1910. i 1911.) ne govori protiv Srba i Srbije i da drži da Hrvati trebaju nastojati s njima imati više nego dobre odnose, a i u govoru o proračunu u 9. srpnju 1918. govorio je protiv unitarnog jugoslavenstva i velikosrpstva.⁵³

Peršić je napao Radića da se nakon 1925. našao pod kraljevim plaštom, iako ga je prije "nečuveno napadao", a da nije uopće pokušao objasniti Radićevu politiku od 1918. do 1925. i razloge njegova sporazuma s Pašićem 1925., a kao dokaz Radićeve nedosljednosti naveo je i činjenicu da se 1927. pomirio s Pribićevićem koji mu je radio 1918. o glavi, također bez objašnjenja tih događaja. No vrhunac netrpeljivosti prema Radiću iskazao je kada je

⁵³ S. RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru, 1908.-1918.*, Zagreb 1996., knjiga III., 201.-217.

jednog zastupnika HSS-a (ne imenujući ga!) optužio da je on svojim izazovnim upadicama i deranjem pružio Puniši Račiću povod da puca na Radića i druge zastupnike HSS-a, tvrdeći dapače: "On ga je za pravo ubio", iako je dokazano da je atentat pripreman i nije bio izveden kao reakcija na svađu toga dana u Narodnoj skupštini.

O ulozi Radića u stvaranju Markova protokola i o njegovu govoru na godišnjicu pada Bastilje 1923., odlasku u London i kasnije ponašanje 1925. i 1926. u Ženevi, moralo bi se opširnije pisati.⁵⁴ Činjenica je da je Hrvatska zajednica, kojoj je pripadao Ivan Peršić prvo držala da su Radićevi konfederalni zahtjevi pretjerani i nerealni, zatim je s njim surađivala u Hrvatskom bloku, a onda osudila njegov sporazum s Pašićem i ušla u Hrvatsku federalističku stranku koja je tražila federaciju.

Naravno, uvijek se može i mora postavljati pitanje Radićevih taktičkih poteza u pojedinim situacijama, i opravdanosti često pretjeranih i temperamentnih izjava, koje su mogle izazivati zabunu kod suvremenika, a i vrijeđati ih. No, netko tko je imao prilike pratiti njegov idejni razvoj i političko djelovanje kontinuirano od samih početaka pa do smrti, kao Peršić, mogao je shvatiti što su bitni ciljevi njegove politike, a što je taktika. Njegov ugled i popularnost pokazuju da je većina suvremenika, za razliku od Peršića, to i shvaćala.

I Matković je objasnio da su sukob Ivana Peršića i Stjepana Radića radi položaja grada Zagreba i Radićeve kritike zagrebačkoga gradonačelnika Heinzela bili načelnog karaktera. Heinzel, a tako i Peršić, zalagali su se da se Zagreb, kao i Beograd, izdvoji iz Zagrebačke oblasti i postane samostalna samoupravna jedinica izvan oblasti na koje je podijeljena cijela država, tvrdeći da ovako grad mora svojim prihodima uzdržavati i oblast, dok je Radić tvrdio da se Zagreb sam bez oblasti ne bi ni mogao razvijati. Poričući Heinzelovu tvrdnju da Zagreb uzdržava oblast, Radić je tvrdio da Zagreb ima manje stope poreza nego mnoge općine, ne samo zato što siromašne općine nisu u stanju plaćati više (u tom slučaju bi trebale dobivati pomoć države), nego i radi nepravednih zakona i uredaba.⁵⁵

Nakon atentata je u srpnju 1928., uz Radićev pristanak, najistaknutiji lider HFSS-a Ante Trumbić ušao u HSS, a i većina tadašnjih hrvatskih političara i javnih djelatnika se solidarizirala s HSS-om, dok je većina suvremenika tada priznala njegov velik doprinos u borbi Hrvata za njihovu samobitnost stvaranjem nacionalnog pokreta koji je u većoj ili manjoj mjeri okupljao većinu hrvatskog naroda, ali i da je tražio da se za sve ciljeve nacionalne i socijalne politike treba boriti demokratskim sredstvima. Dotle je Ivan Peršić s malom grupom jugoslavenski orijentiranih intelektualaca i nakon uvođenja diktature tražio način sporazuma s kraljem Aleksandrom organizirajući *poklonstvenu deputaciju* kralju, što je bilo potpuno nerearno.⁵⁶

⁵⁴ Usp. Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1990.

⁵⁵ Usp. *Radićev Sabor 1927 - 1928.*, Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti, priredila Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb 1993.

⁵⁶ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, Zagreb 2002., 10.

Tvrdnja Ivana Peršića da je Stjepan Radić kriv za dezorijentaciju hrvatskih političara u II. svj. ratu potpuno je bez osnove jer oni valjda nisu bili nedorasla djeca, a najdosljedniji nastavljači Radićeve politike su se energično suprotstavili, ili barem odbili suradnju s nacističkom Njemačkom i ustaškim režimom, radi čega su i mnogi stradali.

Iako u ovom radu nisam uspjela, a nije bilo ni potrebno, razmotriti sve tvrdnje Ivana Peršića o Stjepanu Radiću, mislim da sam pokazala koliko je on u pisanju o njemu bio subjektivan i najčešće nekorektan.

U ovim spisima nije došla do izražaja vrlo vrijedna osobina Ivana Peršića kao čovjeka, političara i novinara, a to je osjetljivost za probleme malog čovjeka, koja je sigurno bila potaknuta njegovim podrijetlom, a koja se mogla vidjeti u nekim ovdje spomenutim upitima u saboru kojima je bio podnosilac ili jedan od potpisnika: interpelirao je radi neprovođenja odluke o podjeli drva i potpore obiteljima vojnika na ratištu (1915.), protestirao radi većeg povećanja plaća višim činovnicima a ne nižim (1917.),⁵⁷ protiv vladine potpore poslovanju trgovaca stokom koji varanjem seljaka i države stječu golema bogatstva, itd.⁵⁸ Takvo angažiranje mu je priznavao i Radić.⁵⁹

Namjera je ovog priloga ne da brani Stjepana Radića, nego da istakne da je politika složen posao, koji traži profesionalan pristup i od političkih aktera, ako oni o njoj pišu s ambicijom da daju i svoje ocjene, kako je to želio Peršić. Peršić nije jedini koji je ne samo o Radiću, nego i o drugim političarima pisao, a da nije znao ili nije želio procijeniti koliko su ublažene njihove subjektivne slabosti u odnosu na njihov napor i rezultate cjelokupnog života i rada.

SUMMARY

BRANKA BOBAN'S REVIEW OF IVAN PERŠIĆ'S PUBLISHED MEMOIRES

The author reviews recently published memoirs of Croatian politician Ivan Peršić. She gives special attention to Peršić's relation toward Stjepan Radić, who was the leading Croatian politician in the early 20th century. With the critical analysis of Peršić papers, she shows that his description of Radić was often influenced by various political disagreements and struggles. Therefore it can not be taken as objective and truthful.

Key words: Ivan Peršić, Stjepan Radić, Austro – Hungarian Monarchy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, political life, political parties

⁵⁷ Stenografski zapisnici sabora, petogodište 1913.-1918., IV., 283.-294.

⁵⁸ Isto, 310.-324.

⁵⁹ Isto, 305.-309.

